زانکۆمان بەچییە؟!…
فازیل شەوڕۆ

لە بڕی پێشەکی:

خوێنەری بەڕێز، ئەوەی دەیخوێنیتەوە، پەخشانە نووسراوێکی ڕۆمانسیی قەڵەمبەدەستێکی ئاشقی نیو باخ و چیمەنەکانی زانکۆکان نییە. هەروەک گوتاری حەکیمێکی ئەزموونداری تەریقەتێکی ژیاناسیش نییە. بابەتەکەم، مەرام و مەبەستی ئەم نووسینەم، تەنها بە وروژاندنی چەند پرسیارێکە، تایبەت بەو دەزگایەیی پێدەڵێن (زانکۆ)؛ پرسیارگەلێک کە پێویستە باڵاترین بەرپرسی ئەو دەزگایە، کە وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستییە، تا بەردەست و باخەوان و پاسەوان و دەرگەوانی ئەو دەزگایە دەبێ لە خەیانی بکەن. سنووری پرسیارەکان، تەیەمان و تخوبی زانکۆکانیش دەبەزێنن و ڕووبەڕووی باڵاترین بەرپرسی ئەم هەرێمە دەبنەوە و شۆڕدەبنەوە تا دەگەنە نێو مێشک و هزر و هۆشی ئەو کەناسانەی خاشاکی دەوروبەری زانکۆکان پاکدەکەنەوە.

ئەوەی لێرە دەیخوێنیتەوە، سەرچنیی چەند مانگێک لە گەڕان و سۆراغی منە، لە نێو نوێترین و باشترین کتێب و سەرچاوە، کە بە چەندان زمان نووسراون و وەک کولێرەی گەرم ئێستاش هاڵا و بۆنی تەندووریان لێدێ — چاپەکانیان هە ئەم دوو سێ ساڵەی دواییییە، واتا زانیاریی نوێ، بیرۆکەی سەردەمیانە، پەیامی هاوچەرخ و ئەزموونی پێشکەوتووترین زانکۆکانی جیهان، کە نووسەر و لێکۆڵەر و مامۆستای شارەزا و کارامە و پسپۆڕ، قەڵەمکاریان تێدا کردووە.

زانکۆ، یانی چە؟

لە زمانی ئەوروپایدا، ڕەچەڵەکی ئەو وشەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەر زمانی لاتینی دێرین (universitas)، کە بە واتای “دەستەیەک لە مامۆستا و خوێندکار”دە. بەڵام، وەک زاراوە، بەو دەزگایە یان مەڵبەند و جێگایە دەگوترێ کە خوێندن و پەروەردی ئاست بەرزی تێدا دەخوێندرێ، بە پشتبەستن بە لێکۆڵینە و توێژینەوە و ساغکردنەوە، بە مەبەستی وەدەست هێنانی پلەیەکی ئەکادیمی باڵا لە بڕوانامەی بەکەلۆریوس (undergraduate) و پلەی ئەکادیمی و پسپۆڕیی باڵاکانی دیکە (postgraduate).

ڕێکخراوی یۆنیسکۆ، (جامعة القرويين)، کە لە شاری فاسی وڵاتی مەغریبە، بە کۆنترین زانکۆی جیهان دادەنێ، لە ساڵی (٨٥٩)،

لەسەردەمی فاتیمییەکاندا دروستکراوە و ئەکادیمیانە بابەتی زانستی تێدا خوێندراوە و پلەی زانستیی بە دەرچووانی بەخشیوە. هەرچەندە لە ئەوروپادا لە سەدەی شەشەمدا، قەشە و ڕەبەنەکان، زانکۆی تایبەت بە خوێندنی لاهوتییان هەبوو.

دەتوانین بڵێین، لە نێوان سەدەی پانزدەم و هەژدەمدا، زانکۆ، بە واتا زانستییەکەی، هات لە ئەوروپادا، لەسەر پێ بوەستێ و گەشە بکات. بەڵام تا کۆتایی سەدەی نۆزدەم، پێی نەنایە ئەو قۆناغەی کە پێدەوترێ: قۆناغی زانکۆی مۆدێرن، ئەوەبوو لەو ڕۆژگارەدا دوو فەلسەفە، تایبەت بە زانکۆ، لە ئەوروپا بووە مۆدێل: قوتابخانەی یان فەلسەفەی زانکۆی ئەڵمانی کە بە نموونەی (هەمبۆلت) ناسراوە ـــ (Friedrich Wilhelm von Humboldt 1835- 1765)

بنەماکەشی سێکوچکەی:"سەربەستی، سیمینار، تاقیگە" بوو. بەرانبەر قوتابخانەی یان فەلسەفەی فەرەنسی، کە بونیاتنراوە لەسەر:"یاسا و ڕێسا و لەپێچینەوە و جڵەوگرتنی خۆ کایەکانی خوێندنی زانکۆ."

ئیمڕۆش، کە پتر لە (٢٥) هەزار زانکۆ لە جیهاندا هەیە، دەستوور و شێواز و سیستەمی جۆرەها فەلسەفەی پەروەردەکردن و بەڕێوەبردن پەیڕەودەکەن، تا ئەو ڕادەیەی کە زۆربەی وڵاتە پێشکەوتووەکان "فەلسەفەی تایبەت بە خۆیان" بۆ زانکۆکانیان داڕشتوە و پەیڕەوی یاسا و ڕێساکانیان دەکەن. ـــ دواتر قسە لەسەر ئەم خاڵە دەکەین.

(4) ئامانجە ئاڵتونییەکەی زانکۆ:

ئامانجی یەکەم: زانست و مەعریفەی سەردەمییانە:

پێگەیاندن و پەروەردەکردن و ئامادەکردنی زانکۆییەکان(خوێندکاری زانکۆ) بە نوێترین و سەردەمییانەترین زانست و مەعریفە و زانیاریی کارەستە تەکنەلۆژییەکانی سەردەم، بە شێوەیەک کە بتوانن هاوتەریب و هاوسەنگ لەگەڵ وڵاتە پێشکەوتووەکاندا هەنگاو هەڵگرن و لە بوارە پسپۆڕییەکانی خۆیان لێزانانە و کارامانە و سەرکەوتووەکان ئەرک و پەیامەکانیان جێبەجێبکەن، ئەمە بە ڕشتە مرۆیی و کۆمەڵایەتی و ئەدەبییەکانیش هەر دروستە.

ئامانجی دووەم: ئابووریی بەهێز و تۆکمە:

پشتیوانیی کردنی ئابووریی فرە لایەنی وڵات، لە بووژانەوە و گەشەپێدان و بەرزکردنەوەی ئاستی تێکڕای بوارە جیاجیاکانی ئەو کەرتە بایەخدارەی وڵات، کە کۆڵەگەی دەوڵەت و کۆمەڵ و تاکی هاووڵاتییە. خەمڵین و پێشخستن و بەرزکردنەوەی ئاستی ئابووریی وڵات، ئیمڕۆ، ئەرک و خەمی گەورەی زانکۆکانە. لەوەدا، ئایندەی ئابووری و دارایی وڵات دەستنیشان دەکرێ و نەخشە و بەرنامە و

ئایندەخوێندنەوەی بە دەکرێ. زانکۆ داینەمۆی بەڕێوەبردنی بازاڕی گەورەی وڵاتە.

ئامانجی سێیەم: بونیاتنانی ئایندە:
هەموو پەیام و ئەرک و کاری زانکۆ، ڕاستەوخۆ، لەخزمەت ئایندەی وڵات و مرۆڤایەتی دایە. ئەوە زانکۆیە ژیان و ژینگە و خەون و دیدگاکانی ئایندە دەخوێنێتەوە و کاریان بۆ دەکات. نەخشە و پلان و پڕۆگرامەکان پتر بۆ ژیانی ئایندە و بونیاتنانی ئایندەی وڵات و جیهانە. زانکۆ داڕێژەر و دیزانسازیی هەموو نەخشەکانی ئایندەیە، لە گشت بوار و کەرتەکان پەیوەست بە مرۆڤ و ژینگە و ژیانی داهاتووە.

ئامانجی چوارەم: بە گلۆباڵیزمکردنی زانست و ئابووری:
سەدەی بیست و یەک، بە سەدەی عەولەمە و شاڵاوی بێسنووری تەکنەلۆژیا پشکەوتووی سەردەم ناوزەند دەکرێ. هەموو دەرگا و پەنجەرەکان بە ڕووی تاک و کۆمەڵەدا کراوەنەتەوە و هەموو تەڵەکانی ژیان هێندە ئاڵۆزانە بەیەکەوە بەستراونەتەوە کە مەحاڵە کەس بتوانێ گۆشەگیری یان دوورەپەرێزی بکاتە کونجی ژیانی خۆی. پەرژەوەندییە فرەلایەنەکان، تێکئاڵاون و تێکسمڕاون، پێگەی ئابووری، دارایی، تەکنەلۆژی، زانستی، تەنانەت ئەدەبی و هونەریش، کەوتوونەتە ژیر ڕکێفی ئەو دیاردە سەرتاسەرییەی جیهان. ڕاگرتنی هاوسەنگی لە نێوان عەولەمە و کەلتوور و داب و نەریت و ئایین و عورفی کۆمەڵایەتی، هۆشیاریی و بلیمەتیی بیرمەند و زانایانی گەرەکە. ئیمڕۆ، لە دەرەوەی عەولەمەدا، ژیان ئەستەمە.

(٥) فاکتەرە سەرەکییەکەی زانکۆی ئاستبەرز:
هەقمانە بپرسین، ئەو بنەما و فاکتەرانە چین، کە وادەکەن ئاستی زانستیی هەندێ لە زانکۆکان، بە گوێرەی پلەبەندیی جیهانی زانکۆکان، هەمیشە لە ڕیزبەندی پێشەوە دابن؟ هەرچەندە بەرنامە و پڕۆگرام و سیستمی خوێندنی زانکۆکان، بەردەوام گۆڕانکاریان بەسەر دادێ و ڕۆژ بە ڕۆژ هەنگاوی پێشکەوتووتر و سەرکەوتووتر دەهاوێن، بەڵام، هەرنەبێ لە خوێندنەوی سیستم و پڕۆگرامی (١٠)زانکۆ یەکەمینەکانی جیهان، سەروبەندی هەندی لەو فاکتەرانەمان بۆ ئاشکرادەبن، کە ئەمانەن:

یەک: هاوسەرگیریی نێوان تەکنەلۆژیا و زانست:
مامۆستا و خوێندکارانی زانکۆ و بابەتە زانستییەکان، هەر سێکیان بەیەکەوە، لە هەموو خوێندنەوەیەک و لێکۆڵینەوەیەک و چالاکیی زانستییدا، ڕاستەوخۆ، کەرەستە و ئامێر و داتا و زانیارییە

تەکنەلۆژییەکانی سەردەم بەکاردەهێنن. بە واتایەکی دیکە بەدەر لەو تەکنەلۆژیایە بایەخدارە، ئەوان دەست و پێیان سندم دەکرێ و مەحاڵە بتوانن کارەکانیان سەرکەوتووانە ئەنجام بدەن و بگەنە ئەو ئەنجامانەی کاری بۆ دەکەن. لەو زانکۆیانەی کەرەستەی تەکنەلۆژیی زۆر پێشکەوتوو و گران بەهایان، بە پێی پێویستی خۆیان لێ بەردەستە. تاقیگەی زانستیی هەیە لەو زانکۆیانە کەرەست و ئامێرەکانیان لەسەرووی ملیۆن دۆلارە… .

ئیشکردن و ئەنجامدانی کارەکان لە نێوان مامۆستا و خوێندکارەکان، مەرج نییە لە ژێر بنمیچی یەک پۆل و هۆڵدا ئەنجام بدرێن، بەڵام مەرجە، کارەکانیان هەروەرزی بێ، جا با هەر یەکەی لە جێگەیەکیش بێ، هەمووان لە ژێر فرمان و ڕێنمای و سەرپەرشتیاریی مامۆستاکانیان دان. کارکردنی هەماهەنگی و یەک خۆزانی، مایەی سەرکەوتنیانە.

دوو: داهێنان:

ئەگەر جاران، زانکۆکان پتر خەریکی لێکۆڵینەوە بووبن بە مەبەستی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی خوێندکاران و بڵاوکردنەوەی مەعریفە، ئەوا ئیمڕۆ زانکۆ دەبێ داینەمەی داهێنان بێ. گۆڕان و سەراغکردن و لێکۆڵینەوە بە مەبەستی دۆزینە و کەشفکردنی (زانستی نوێ)، خەون و خەمی گەورەی ئەوانە. بە واتایەکی دیکە، جاران زانکۆکان سەرقاڵی ئەو شتانە بوون کە بوونیان هەبوو، ئێستا دەبێ سەرقاڵی ئەو شتانەبن کە بوونیان نییە، هەنە بەڵام کەس دەستی بۆ نەبردوون و کەشف نەکراون. دەبێ زانکۆیی، شتێکی نوێ، بەرهەمێکی نوێ، ئامێرێکی نوێ، کەرەستەیەکی نوێ دابهێنێ، جا با ئەو داهێنانە لە دروستکردنی کۆچکێکی چا، یان دەرزییەک یان بزمارێک بێ!

ڕووبەر و جیهانی داهێنانەکان، بە قەد گەردوون فراوان و کراوەن. خوێندکار سەرپشکە، مەراقی چییە و چی لە دڵی خۆیدا گرتووە، گرنگ ئەوەیە بابەتەکی (نوێ) بخاتە بەردەست و بازاڕ. دەکرێ قەسیدەیەک، بەرنامەیەک، نەخشەیەک، ئامیرێک، بێ … کە بتوانرێت بەرائەی داهێنانی بۆ وەرگیرێ. مامۆستا، نمرە لەسەر داهێنان دادەنێ، نەک پەڕەی سپی. جا چەندە داهێنانەکە زانستییانە و پیشەسازییانە و شیاوی بازرگانی بێ، ئەوا ئەوەندە بەرزتر سەیر دەکرێ. ڕێژانە لە زانکۆ پێشکەوتووەکاندا، نزیکەی (١٣) داهێنانی نوێ و تازەبابەتە دەخرێتە بازاڕ.

سێ: دووانە ـــ بابەتی:

هەروا باو بووە، خوێندکاری زانکۆ، یەک بابەت دەکاتە ڕشتەی سەرەکی

خو□ندنی خ□ی، و□ک باب□تی فیزیک، باب□تی جوگرافیا، باب□تی ف□لس□ف□، باب□تی ن□وت، باب□تی کارگ□□ی… تاد. ب□ام ل□ ز□ر ل□ زانک□ ئاستب□رز□کاندا، ب□ژارد□ی دوو باب□تی ئیجباریی□، ل□ک□□□ن□و□کان، د□ریانخستتو□، س□رقا□کردنی خو□ندکار ب□ ی□ک باب□ت، توانای بیرکردن□ و داه□نانی لاواز د□کا و ز□ر د□رگای ب□□وودا داد□خا. د□ب□ ئ□و بیر ل□ شتی دیک□ش بکات□و□، و بزان□ چ□ن مام□□□یان ل□گ□□دا د□کا. ل□ر□دا ز□ر ب□لای پسپ□□انی ئ□و زانک□یان□ ج□گ□ی بای□خ□ بتوانن وا بک□ن خو□ندکار، د□ست□کی باب□ت□کی زانستی ب□ و د□ست□ک□ی دیک□ی باب□تی هون□ر و ئ□د□بی و مر□یی ب□. خو□ندنی پ□□فیشینا□ی جیاواز□ ل□گ□□ خو□ندنی زانک□یی س□رد□م. دوو جیهانی س□ر ب□خ□ن.

چوار: خ□ف□رکردن تا مردن:

ف□لس□ف□ی پ□گ□یاندن و پ□رو□رد□کردنی زانک□ی س□رد□م بریتیی□ ل□ □اه□نانی زانک□یی ل□س□ر ب□دواداچوون و ک□شش و س□عیکردنی دوای ت□واوکردنی ک□ل□ژیش. ب□خشینی ب□وانام□، دوای ت□واوکردنی ق□ناغ□کانی زانک□، نا ب□ت□ زامن و گ□انتی س□رک□وتنی زانک□یی. ب□ی□ زانک□ی س□رد□م ه□و□د□دات، خو□ندکارانی ب□رد□وام بن ل□س□ر خو□ندن و ف□ربوون تا مردن. ئ□وان زانک□یی□کانی خ□یان وا پ□رو□رد□ د□ک□ن، ک□ ه□میش□، دوای د□رچوونیشیان، ب□دوای زانیاریی و زانست و م□عریف□ی نو□دا بگ□□ین و ل□ پیش□ و کار□کانیانیدا پ□اکتیز□یان بک□ن. ت□نان□ت، زانک□ ه□ی□، داوا ل□و خو□ندکاران□ی ب□وانام□ی ماست□ر و دکت□رایان و□رگرتوو، دوای چ□ند سا□□ک، بچن□و□ ب□رخو□ندن و زانیاریی□کانیان ل□و□ ج□ش بد□ن□و□. زانک□کان د□یان□و□ی د□نیا ب□ن ک□ ئاستی ئ□و د□رچووان□ی خ□یان، دوای چ□ندان سا□□ش، دان□ ب□زیوو□ و ل□گ□□ گ□□انکاریی س□رد□م□ک□دا هاوت□ریب ب□ پ□ش□و□ د□□□ن. ئیستا زانک□ خوولی کراو□ و ب□رد□وامی ه□ی□ ب□ ئ□و د□رچووان□ی ح□زد□ک□ن زانیاریی□کانیان د□م□ز□رد بک□ن□و□ و پتر گ□شی پ□بد□ن.

پ□نج: زامنکردنی باخ□□□کی گ□رموگ□□ ب□ زانک□یان:

م□سر□فی خو□ندن ل□ زانک□دا، ل□ و□تانی □□ژاوا و ئ□مریکا قورس□. زانک□یی، جگ□ ل□ خ□رجی خواردن و هاتوچ□ و پ□شاک و ک□ر□ست□ و داپ□ویستی خو□ندن و ج□گ□ی خ□وتن، سا□ان□، ب□ □□ژ□ی (۳۰) ه□زار د□لاری د□و□. ئ□و ب□□ پار□ی□ ب□ خو□ندکار ز□ر□. ب□ی□ بیریان ل□ س□رچاو□ی□ک کردوو□ت□و□، ب□ د□ستگرتنی زانک□کانیان. ئ□م□ش ب□ ی□ک□ک ل□و □□گایان□: حکوم□ت، ل□ □□ی بانک، ک□م□کی خو□ندکاری ه□ند□ زانک□ د□کات، ب□ ب□خشینی ب□□پار□ی□ک ب□ کر□ی خو□ندن،

هەرچەندە ئەو بڕە پارەیە کرێیەکە بە تەواوی پێ ناکاتەوە بەڵام یارمەتییەکی باشە، ئەو کۆمەکە پێی دەگوترێ (Grant). یان هەندێ کۆمپانیا و کارگە، یارمەتی ماددی خوێندکار دەدات، وەک بەخشینی پێشینە، بەو مەرجەی کە زانکۆی تەواو کرد، لە لای ئەوان دابمەزرێ. سەرچاوەی سێیەم، ئەو دەزگا خێرخوازە زەبەلاحانەیە، کە توانای بەخشینی کۆمەکیان بە خوێندکاران هەیە. ئەوان ساڵانە یارمەتی ژمارەیەکی بەرچاو لە زانکۆییان دەدەن، بە تایبەتی ئەوانەی لە چینی هەژار و کەمدەرامەتەکانن. زانکۆ هەیە گرێبەستی لەگەڵ کۆمپانیە زەبەلاحەکان هەیە بۆ زامنکردنی کرێی خوێندکارەکانی.

بۆچی زانکۆ بە بایەخترین دامەزراوەی پەروەردەیی دادەندرێ؟

زانکۆ بە بایەخترین و باڵاترین و پیرۆزترین مەڵبەند پەروەردەیی دەوڵەت و مرۆڤایەتی دادەندرێت. هەرگیز وەک قەسر و تەلار و باڵەخانەی بەرز و گەورە و فراوانی پر ژوور و پۆل و هۆڵ و تاقیگە و باخ و چیمەن سەیر ناکرێت. زانکۆ ئۆرگانێکی زیندووە لە جەستەی کۆمەڵ و نەتەوە و مرۆڤایەتیدا، کە خاوەن ڕۆحی خۆی و دەنگی خۆی و جیهانی خۆیەتی، هەرچەند بەخۆی بەشێکە لە پێکهاتە ئۆرگانییەکانی کۆمەڵە، بەڵام نەخشەدانەر و بریاردەری چارەنووسسازیی ئایندەی ئەو کۆمەڵە و داهاتووی کۆی مرۆڤایەتییە.
ئەو خەسڵەتانەی، ئەو مەقام و پێگە باڵا و پیرۆزەیان بە زانکۆ بەخشێووە، زۆرن، هەرە بەرچاوەکانیان ئەمانەی خوارەوەن:

یەک: مەجلیسی مامۆستای پسپۆڕ و شارەزایە:
بەدەر لە دەستە و ستافی بەڕێوەبەرانی کاروباری زانکۆ، ئەو شوێنە مەزنە کۆکەرەوە و دیوەخانی شارەزاترین و ئەزمووندارترین و زاناترین مامۆستای پسپۆڕی وڵاتن. وەدەستهێنانی بڕوانامەی خوێندنی باڵا، خاوەنەکەی ناکاتە مامۆستای سەرکەوتووی زانکۆ، ئەگەر ئەو مامۆستایە خاوەن ئەزموون و دید و فەلسەفە و تێڕوانین و حەز و توانستیی جوان و تایبەتمەند و مرۆڤدۆستانەی خۆی نەبێ.
هەمیشە، دەبینین، باڵاترین و بایەخترین دامودەزگای مەدەنی و سەربازیی وڵات، کە کێشە و قەیرانێکی گرێکوێراوی یاخەیان دەگرێ، هانا بۆ مامۆستای پسپۆڕی زانکۆکان دەبەن وەک ڕاوێژپێکرا و دەستگر و ڕێنیشاندەر. دەکرێ ئەو دیوەخان و مەجلیسە (کە زانکۆیە) ناوبنێین (گەمیەوانانی ئەو کەشتییەی وڵاتێکی لەسەر پشتە). لە وڵاتێکی وەکو ئایرلەندا، لە نێوان (١٠٠) مامۆستای زانکۆ، سیڤی یەک مامۆستا، ناوی دەردەچێ بۆ دامەزراندن. مەرجەکانیان قورسە، چونکە مەقامەکی بایەخدار دەگرن. بۆیە لەو وڵاتەدا مووچەی

مامۆستای زانکۆ، بە ڕۆژێیی ، بە یەک ڕۆژ(٢٥٠)دۆلارە.

دوو: ماڵی بەهێزترین توێژی کۆمەڵە:

خوێندکارانی زانکۆ، بە گشتی، ئەو کوڕ و کچانەنە کە لە هەڕەتی تافی لاوی خۆیاندان و (١٢) ساڵێک ئەزموونی خوێندنی پێشتریان هەیە. ئەو تەمەنە دیاریکراوە، قامتێک خەسڵەت و تایبەتمەندی بەوان دەدات، کە قەت لە هیچ توێژێکی دیکەی کۆمەڵ بوونیان نییە و بە هیچ ئامراز و وەسیلەیەکیش خەلق ناکرێ و داناهێنرێ ـــ تەنانەت بە زیرەکترین ڕۆبۆتی دروستکراویش. ئەو دەستە کوڕ و کچە گەنجە، لە پێپەی گەشەکردنی مێشکدان و هزریان کراوەیە بە هەموو خوێندنە وە دۆزینە و داهێنانێکی نەبوو. ئەوان خاوەن بەهێزترین ماسوولەکە و جەستە و بەرگری و لەشولارن، ئەوان، دەستەیەکی یەکجار خەوبین و ئومێددار و هیواخوازن. ئەوا جگە لەوەی کە پردی نێوان دوو کەناری رووبارێکن کە دوو جەمسەری گرنگی کۆمەڵ بەیەکەوە دەبەستنەوە، کەناری (هەرزەکاران و سەردەمی منداڵی) لەگەڵ کەناری (پێگەیشتووان و تەمەن هەڵکشاوەکانی کۆمەڵ). واتا، ئەوان بەردی قەپان و ڕاگری هاوسەنگی نێوان ئەو دوو بەشە بایەخدارەی کۆمەڵ و مرۆڤایەتین.

سێ: کۆکەرەوەی هەر چوار ئیقلیمە:

لە نێو هەموو مەڵبەند و دامەزراوەکانی پەروەردەدا، تەنها زانکۆیە کە خوێندکاری هەرچوار ئیقلیمی وڵاتێک (یان جیهان) لە یەک شوێندا کۆدەکاتەوە و بەیەکەوە ئاشنایان دەکا و پێکەوە کار و چالاکییش ئەنجامدەدەن. ئەمە خاڵێکی زۆر بایەخدارە، ئەو فرە ڕەنگییە لە زێد و زمان و ئایین و ئایینزا و ڕەنگ و دەنگ و نەریت و کولتوور، بەخۆی کتێبخانەیەکی زیندووە، هەمووان فێری دەرسی تایبەت دەکات. لە هەمووش گرنگتر، گۆڕینەوەی ئەزموونەکان و دید و بۆچوونەکانە، کە ڕەنگە ببێتە مایەی خەلقکردن و داهێنان و دۆزینەوەی (شتی) نوێ.

چوار: سەردوکانی عەتارانە:

جاران لە شارەکاندا، عەتار هەبوو، هەر شتێکت ویستبدیایە و لەسەر هەرشتێک مەحتەل بووبای، لە لای ئەو دەست دەکەوت، ئەگەر شتەکەی نەشبووایە، لە سەفەری دواتریدا بۆ پایتەخت ، بۆی پەیدا دەکردی. ئیمڕۆ، زانکۆ، کتومت، وەک دوکانی عەتارەکە وایە، کۆلێژ و بەش و سەنتەری تایبەتیان بۆ هەموو بوارەکان هەیە. لەو پەڕی ڕشتەکانی زانستی و تەکنەلۆژییەوە بگرە، تا ئەو پیری جیهانی ئەدەب و هونەر و کەلتوور و بابەتە مرۆییەکان. ئەمەش جیگەی بایەخی زۆر مەزنە بە کۆمەڵ و دەوڵەت و مرۆڤایەتیش.

پێنج: گیرسانەوەی زەمەن لەوێدا لە پێناو مرۆڤایەتیدا:
ئەو دەزگایەی کە هەر (سێ) پێکهاتەکەی زەمەن لە خۆیدا کۆدەکاتەوە، زانکۆیە. (ڕابردوو ـــ ئێستا ـــ ئایندە) لە یەک کات و پتر لە یەک جێگەدا، توێژینە و لێکۆڵینەوە و تاقیکردنەوەی لەسەر دەکرێ. هەموو قۆناغەکانی تەمەنی مرۆڤایەتی، لە خەلقەوە، بەیەکەوە دەبەسترێتەوە، بە مەبەستی تێگەیشتن و دۆزینە و داهێنانی نوێ، بۆ خزمەتکردنی مرۆڤایەتی. لە یەک وانەدا ڕەنگ بێ باسی چەرخی بەردین و ئیستا و داهاتووی پێنجا ساڵەی دیکەدا بکرێ.

شەش: کانگا و سەرچاوە:
هەرچەندە ئیمڕۆ کتێبخانەی گشتی و کتێفرۆش زۆرن، بەڵام کتێبخانەکانی زانکۆ بە کۆلێژ و بەشەکانییەوە، بە سامانێکی نیشتمانی بە بەشت و بەسوود و بایەخدار سەیردەکرێن. زۆربەی زانکۆ ئاستبەرزەکان، وەک کانگا و سەرچاوەی خۆ زانستەکانن. لەسەرتای (٢٠٢٠) کە پەتای کۆڕنا بڵاوبۆوە، زانکۆکان پتر لە هەموو شوێنێک و تاقیگەیەک سەرقاڵی دۆزینەوەی چارە و ڤاکسین بوون. ئەمەش لەبەر زۆری سەرچاوەکانی بەردەست و تاقیگە.

حەوت: وێستگەی ئایندەسازیی:
داهاتووی وڵات و کۆمەڵ و خۆ مرۆڤایەتی بەندە لەسەر دید و فەلسەفە و تێڕوانین و هەنگاوەکانی زانکۆ، زانکۆ نەک هەر بریاردەرە بەڵکو نەخشەدانەر و چارەنوس سسازیشە بۆ ئایندەی نەوەکان و هەرچی شتە کە بە ئایندە بەسترابێتەوە. لە زانکۆدا پەیوەندی ئێمە و ئەستێرەکان دەستنیشان دەکرێ، ئیمڕۆ، لە زانکۆدا درێژی و پانی شەقامێکی سەرێکی لە شارێکی نوێدا بریاری لەسەر دەدرێ، لەوێ، دیمەن و ڕوخساری دوای سەدەیەکی داهاتوو، نەخشەی بۆ دەکێشرێ… ئەوەم وەک نموونەیەکی بچووک ئاماژە پێدا. ماستەرپلانی هەموو شوێنەکان، بە پشتیوانی پسپۆڕانی زانکۆ ئەنجام دەدرێن، هەر خۆشی کادیری ئەو سێکتەر پێدەگەیەنێ.

هەشت: دامەزراوەیەکی سەربەست و سەربەخۆ:
خەسڵەتی هەرە بەرچاوی زانکۆ ئاستبەرزەکان لەوەدایە، ئەوان سەربەست و سەربەخۆن لە: بەڕێوەبردن و سیستم و پەیڕەوپڕۆگرامی خۆیان. هەموو مامۆستایەک ئازدە و سەربەستە و مافی تەواوی خۆی هەیە لە هەر بەرنامە و پڕۆگرام و تاقیکردنە و ئەزموونێک کە خۆی بە باش و پێویستی دەزانێ. زانکۆ، بەخۆی دەوڵەتێکی سەربەخۆیە یان خاوەن ئەتۆنۆمی خۆیەتی لە هەر هەموو بریار و بەڕێوەبردنی جومگەکانی کاروباری خۆی. قەت هیچ کەسێک، تەنانەت، سەرککۆماریش،

دەسەڵاتی دەست تێوەردانی کاروباری ئەوانی نییە. لەو وڵاتانەی دیموکراسی و مافی مرۆڤ تێیاندا بەرقەرارە، ئەگەر هەژار، پیاوێکی ئاسایش یان پۆلیسێک یان سەربازێک پێ بنێتە نێو حەرەمی زانکۆ، ئەوا وەک ئەنجامدانی کوتادەیەک وایە و هەرای گەورەی بەدوا دادێ. تەنها وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستییە، خاوەن دەسەڵاتە بەرانبەر زانکۆکانی. زانکۆ بۆ خۆی ئاغا و کوێخای خۆیەتی.

سێ پرسیارێک:

خوێنەری بەڕێز، ئەستا دوای، ئەو گوزەرکردنە سەرپێیە، بە ناو وشەکانی ئەو بابەتەدا، هەوڵبدە وەڵامی ئەو (٣) پرسیارە بدەوە و ئەوجا بە ویژدانەوە، تێڕوانینی خۆت بۆ (زانکۆ) دەرببڕە:

پرسیاری یەکەم:
ئایا ئەستا دەتوانی جیاوازیی نێوان (زانکۆ کارتۆنییەکان) و (زانکۆ ڕەسەنەکان) دەستنیشان بکەی؟

پرسیاری دووەم:
ئایا ئەستا گەیشتییە ئەو قەناعەتە، کە ئەو زانکۆیەی، کەسێک یان تاقمێک، لە دەرەوەی شوورەی زانکۆ، بەڕێوەی دەبات و جڵەوی دەگرێ، مەحاڵە بتوانێ بگاتە ئاستی بەرز؟

پرسیاری سێیەم:
ئایا ئەستا درکت بەوە کرد کە بۆچی ئێمە و مرۆڤایەتی پێویستیمان بە (زانکۆی ئاستبەرزە) و زانیت ئێمە زانکۆمان بۆچییە؟

ئەم بابەتە لە ژماره (٤٣)ی گۆڤاری (ژیار)ی پەروەردەیی بڵاوکراوەتەوە (٢٠٢٢).